

DISCUSSIONS AND POLEMICS

Dawid Kobiółka*

AGAINST GANDALF THE GREY: TOWARDS A SHERLOCKIAN READING OF THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL THOUGHT

ABSTRACT

Kobiółka D. 2014. Against Gandalf the Grey: towards a Sherlockian Reading of the History of Archaeological Thought. *Sprawozdania Archeologiczne* 66, 417–447.

Contemporary archaeologies are complex and diverse. It was New Archaeology which clearly showed the crucial role of theory in archaeological research (e.g. Binford 1962). Although post-processual archaeologists have been opposed to many ideas of New Archaeology, they have never questioned the need of theories in archaeology (e.g. Thomas 1996; Tilley 1997; Sørensen 2000).

However, there are fields of archaeology which do not seem to be closely enough touched by theory. Without any doubt, one of them is the history of archaeological thought (but see Gillberg 2001; Gustafsson 2001; Jensen 2002). When one compares books which deal with the history of archaeology, one can discover that they are structured in a very similar way (e.g. Abramowicz 1991; Baudou 2004; Trigger 2006). In accordance with it, one sees chronological and linear way of writing about the history of archaeology, following hand in hand with cause and effect thinking. Surprisingly, the very same observation concerns theoreticians of archaeology too (Schnapp 1996; Shanks 1996; Thomas 1996; 2004). They are eager to present new ways of doing archaeology, always ready to criticise previous archaeologies, at any moment tempted to theorise on a particular topic. Nonetheless, the history of archaeology is unproblematic, something what resists theoretical reflection. That is why the goal of this paper is to discuss this allegedly unproblematic understanding of the history of archaeology.

Key words: history of archaeology, postprocessual archaeologies, context, deep understanding, surface, detective stories, popular culture

Received: 04.09.2013; Revised: 30.05.2014; Accepted: 28.07.2014

* Independent researcher; ul. Rzepakowa 10/26, 89-600 Chojnice, Poland; dawidkobiolk@wp.pl

UNDERSTANDING THE HISTORY OF ARCHAEOLOGY

It seems that writing about the history of archaeology is atheoretical (Rączkowski 2011). It is rather a required skill typical to a historian that is familiar with different and sophisticated theories. It can be said that it is a fundamental presupposition of many archaeologists who write about the history of archaeology (e.g. Gummel 1938; Kostrzewski 1949a; Laming-Emperaire 1964; Brongers 1975; Klindt-Jensen 1975; Bouzek *et al.* 1976; Willey, Sahloff 1980; Abramowicz 1991, 1992; Baudou 2004; Trigger 2006; to mention only a few works). To simplify, the research process of such studies usually relies on critical and detailed analysis of historical sources, reconstruction of a broader historical context of which certain archaeologists were a part of, and meticulous reading of archaeological texts. In other words, a good researcher of the history of archaeology must try to analyse things deeply and contextually as much as it is possible.

One of the few archaeologists who see problems with understanding and approaching the history of archaeology is Włodzimierz Rączkowski (2011). The Polish archaeologist highlights the role of post-processual archaeologies in a reflection of the past. He also mentions achievements of post-processual archaeologies with regard to political, social, ideological aspects of doing archaeology. Nevertheless, according to Rączkowski, post-processual archaeologists' thinking about the history of archaeology is the same as it is encountered in the culture-historical and processual archaeology. Nonetheless, one could expect that these archaeologies which follow and use the very different theories and methods, should understand and write of the history of archaeology in a different way. But it is not.

Rączkowski (2011, 210) claims that post-processual archaeologists are quite well-skilled in use of different theories, however, they are failing in a field of the history of archaeology:

However, I wonder whether they [post-processual archaeologists — D.K.] know how to write about the history of archaeology. It is an altogether different field of historical studies. It requires different competence, that of a historian [...]. Without it the result might fall short of expectations — paradoxically the works on the history of archaeology written by post-processual archaeologists might be burdened with common sense thinking and factographical approach to historical events.

So, as it may sound paradoxically, Rączkowski states that the problem with post-processual archaeologies is not they “overtourise” every particular field of archaeology. Quite the opposite, post-processual archaeologies, and others archaeologies often too, are not radical enough, not ready to think theoretically about the history of their own discipline. Instead of it, it is the field full of commonsense and clichés. In particular, it is surprising when one takes into account the fact that seeing the history of any science as linear, and chronological progress of ideas, as the result of cause and effect thinking, approaching

things contextually, is burdened by many *a priori* presuppositions. Or, as hermeneutics would have put it, an understanding of the history of archaeology is always already its own pre-understanding.

As an alternative to the dominant way of understanding the history of archaeology, Rączkowski (2011, 210) proposes:

In the studies of the history of archaeological thought we need to focus on comprehensive analyses of individual achievements [...]. Let us try to liberate ourselves from the overwhelming influence of general concepts, paradigms and archaeological schools. Paraphrasing Flannery [...], we should reach the individual archaeologist behind archaeological theories, schools and paradigms.

Although Rączkowski rightly points out the lack of substantial theoretical reasoning with regard to the history of archaeology, the Polish archaeologist's alternative seems to go not far enough. Instead of seeing the individual archaeologist behind theories, I will argue in the next parts of this paper for even more theories in the field of archaeological history.

Among post-processual archaeologists it is common to say that *archaeology is the art of understanding* (e.g. Tilley 1991). However, I claim that the problem with post-processual archaeologies is that they are *not* enough post-processual. To be more specific, post-processual critique should not just indicate weak sides of previous archaeologies, such as: Lewis Binford did some good things but generally his archaeology is, without any doubt, out of date (see more in Kobiałka 2013a). Post-processual critique conceived as the art of understanding should seek for inspiration in the previous archaeologies as well. Doing new things, opening new fields of archaeological interest does not necessarily mean to look for a new thinker (e.g. Foucault, Latour, Heidegger, Merleau-Ponty) whose thought could be then applied to archaeology. And similarly, expansion of archaeological research to *alternative* fields (e.g. Buchli, Lucas 2001; Graves-Brown 2007; González-Ruibal 2008) does not directly mean that one opens up the new horizon of archaeological interest. There are inspiring thoughts in the history of archaeology too. This is, among other things, the reason why the history of archaeology should be of interest *especially* from theoretical points of view.

EVERYWHERE SCIENTIFIC MYTHS

The Polish historian Jerzy Topolski (1983; see also 1996) elaborated already in the early 1980s an interesting idea of the crucial role of presuppositions in science. He called it “extraneous knowledge” (*wiedza pozaźródłowa*). Accordingly, Topolski coined a term “scientific myth” to describe these ideas, fields of scientific interest which are so familiar, so obvious that are never called into question.

Let me use one of the Topolski's examples. For instance, he claimed that archaeological cultures like the Lausitz culture are scientific myths. Polish archaeologists, instead of

questioning in the first place that such construct has ever existed, go directly to particular problems like: settlement patterns of the Lausitz culture. In this way they mistake their own constructs with historical reality. From today's perspective, such reasoning seems to be rather obvious, this is exactly what social constructivism claims, but in the 1980s among historians and archaeologists, at least in Poland, it was quite revolutionary idea. Nonetheless, the idea of scientific myths requires some theoretical improvements (see also Geertz 1983).

Alternatively, it can be stated that if you repeat a "lie" (e.g. not verify "metaphysical" concept), it becomes the "truth" (a part of scientific discourse, something so familiar that is not ever questioned). And this is the crucial aspect of Rączkowski's (2011) paper: the dominant concept of writing about the history of archaeology is, what Topolski calls, a scientific myth, a field full of clichés and unverified presuppositions.

It is misattributed to *this* Joseph Goebbels that he said: *if you repeat a lie often enough, it becomes the truth* (see also Geertz 1983). The scientific process usually goes the opposite way. For example, Topolski, and as a consequence, Rączkowski's reasoning follows a typical path of scientific critique. Such critique tries to show in a nutshell how what appears to be the "truth" is a "lie", unverified and problematic idea. However, what both of them — but also more generally, *critical scientists* — miss is the opposite and much more paradoxical process, that of: *if you repeat a truth often enough, it becomes the "lie" (myth)*.

As a good example of what I have in mind by the saying: *if you repeat a truth often enough, it becomes the lie*, can be scrutinised a masterpiece of the Polish writer Witold Gombrowicz's (2000), *Ferdydurke*. In short, the book is about 30 years old writer (Józio) who travels in time to his school times. Although he is 30, he does everything as his high school colleagues do. The book is sophisticated but it can be said that, basically, it is a critique of Poland at the 1920s and 1930s. Gombrowicz using grotesque, pure nonsense, criticises education in Poland, national sacred ideas (God, patriotism, honour) and Poles' traditions, to mention only a few problems. The best known and most intriguing is however, the scene in school. It is usually read as Gombrowicz's critique of education. There is a class, and young students are asked to answer the question *why Juliusz Słowacki was a great poet*. Gombrowicz plays here on tautology: *Juliusz Słowacki was a poet because Juliusz Słowacki was a great poet*:

Well, then, why does Słowacki arouse our admiration, love and ecstasy?...Why? Because, gentlemen, Słowacki was a great poet. Walkiewicz, tell me why! Tell me, Walkiewicz. Why the enchantment, the love, the tears, the exaltation, the magic? Why are our hearts rent? Tell me, Walkiewicz!...

"Because he was a great poet, sir," said Walkiewicz (quote after Płonowska Ziarek 1998, 1).

The crucial and paradoxical point of Gombrowicz's critique of Słowacki is that he told what is actually true. Słowacki was *really* a great poet and his poems are masterpieces which still cause *the enchantment, the love, the tears, the exaltation, the magic*. But by

repeating what is actually true often enough, the moment of reflection must raise up: “if he was so great poet, why repeat it so often? There must be something wrong with it. In result, he couldn’t be so great writer as it is said”. In other words, *if you repeat a truth often enough, it becomes the “lie” (myth)*. This precise point is missing in Topolski and Rączkowski’s thinking. Scientific myths are not only empirically unverified fields of archaeology. There are also these ideas, fields which are even true and verified empirically but simply for some time not called into question (see also Poczobut 1999).

Jacques Lacan (2006, 376) used to say that the *truth has the structure of a fiction*. This almost proverb of Lacan’s followers has been read in many different ways. One of them refers to Sigmund Freud and his analysis of the lapses of the tongue and dreams. What at the first sight looked as a simple error (e.g. a famous president’s statement about closing the sitting instead of opening it) is the truth of the unconscious desire. However, as previous discussion on *Ferdydurke* indicates, Lacan’s famous phrase has to be supplemented by its own opposite: the *fiction has the structure of a truth*. This finally brings us back to the history of archaeology: to put it very simply, the structure of the books on the history of archaeology, the ways of narration are correct and often simply true. Nonetheless, their strongest aspects are at the same time their weakest and should be criticised because of them, of their *truth*, rightness. This is also a very Sherlockian lesson which I will discuss next.

ARCHAEOLOGY READS SHERLOCK

There is always something to learn from Sherlock Holmes (see more in Ginzburg 1980). It is a good sign that an archaeologist has been often identified with the private detective (Holtorf 2007, 75–76):

The Sherlock Holmes type detective has become a common association with archaeology. Although the detective has been associated with other disciplines too [...], the link with archaeology is nevertheless extremely close. As has often been pointed out [...], both archaeology and (forensic) criminology draw, in parts, on seemingly incontrovertible material evidence, which is carefully documented and taken to provide significant clues as that what really had happened at the site under investigation.

One of the archaeologists who looks closer at Sherlock Holmes’ logic and its usefulness in archaeology is Michael Shanks (1996, 37–41). The British archaeologist uses as a starting point of his discussion about Sherlock a quote from Arthur Conan Doyle’s *The Golden Pince-Nez*. It is rather a typical story how Sherlock Holmes by approaching details unseen to the others discovers the truth at the end. What is worth mentioning is the fact that Sherlock’s impressive logic is at work in the very first story about the great detective who lived at 221B Baker Street, *A Study in Scarlet* (Conan Doyle 2003). The reader is already shocked in the first chapter where Sherlock, only by a quick glance at John Watson, knows

that he is a doctor of medicine, who was in Afghanistan, and was injured there. John Watson explains in the next chapter how Sherlock was able to do it only by scrutinizing details. This aspect of a Sherlockian thinking is emphasized by Shanks. The British archaeologist (Shanks 1996, 38) describes it in the following way:

[...] trifling details lead to deep insight. It is not that Holmes is a methodical scientist who calculates all possibilities, never guessing until the truth is clear. Sherlock Holmes in fact depends on inspired guesswork, and this is what makes him so fascinating: he observes, makes a guess on the basis of what he thinks is likely, then tests out the guess.

The above quote should be read as a symptom that something is wrong in this very reasoning about Sherlock. In other words, when such sophisticated theoretician like Shanks repeats clichés about Sherlock (*trifling details lead to deep insight*), then there has to be something fundamentally wrong about it.

One of the crucial novels about Sherlock which helps to understand his logic of thinking is *The Boscombe Valley Mystery* (Conan Doyle 2008). The plot is very banal: there is murder of local landlord in Boscombe Valley in Herefordshire. Inspector Lestrade asks Sherlock for help. They all, including Dr. Watson, go to Boscombe Valley. The private detective looks for details trying to find the murderer. This procedure is pinpointed by Shanks. However, there is a wonderful dialogue which presents a key aspect of Sherlock's reasoning (Conan Doyle 2008, 73):

– “Circumstantial evidence is a very tricky thing”, answered Holmes thoughtfully. “It may seem to point very straight to one thing, but if you shift your own point of view a little, you may find it pointing in an equally uncompromising manner to something entirely different. It must be confessed, however, that the case looks exceedingly grave against the young man, and it is very possible that he is indeed the culprit. [...]”

– “I am afraid,” said I, “that the facts are so obvious that you will find little credit to be gained out of this case.”

– “There is nothing more deceptive than an obvious fact,” he answered, laughing.

In short, Sherlock's way of thinking is not so much based on gathering clues which are unseen for Dr. Watson and the police. This, let me call it, “zero level” of a Sherlockian logic relies rather on assumption according to which non-problems are very problematic, so to speak. It is not that Sherlock gathers clues to let them speak for themselves and then all of a sudden the truth appears. On the contrary, when everything is clear and obvious, when facts speak for themselves it means one thing for Sherlock: that one cannot pose the correct question and the investigation begins. Sherlock is in a way very superficial (Kobińska 2013b). He does not want to understand things too deeply. Here should be located the starting point of Sherlock's reasoning. And in this Sherlockian way, Shanks can be criticised.

His understating of Sherlock is so clear, obvious, so *true*, so close to clichés about Sherlock, that it is, as I have tried to indicate above, *false*. Accordingly, from this perspective can be criticised the way of approaching the history of archaeology as well. Linear, chronological perspective, attention to a broader context is a place of common ground, where different archaeological “paradigms” speak one voice. This should worry us, however: when “opponents” speak in one voice, it does not mean that the solution, middle way, consensus is found. To put it in Sherlockian way, such situations unfortunately confirm that *there is nothing more deceptive than an obvious fact*.

DEEP READING?

Archaeology has been identified for many years with its own method, that of excavation. It is the way in which society sees archaeology and many archaeologists think of themselves too (e.g. Holtorf 2007). However, Rodney Harrison (2011) has recently pointed out the crucial role of the surface in archaeological thinking (see also Kobińska 2013b).

Metaphors are never just metaphors, so to speak. They shape and drive our thinking. A metaphor of archaeology-as-excavation is one of such tropes. It presupposes the idea of the past that is distant and buried in the soil (e.g. Thomas 2004). Harrison claims that there are different ways of thinking of archaeology. The Australian archaeologist proposes as an alternative, a metaphor of archaeology-as-surface-survey (Harrison 2011; Kobińska 2013b). Indeed, a closer attention to the surface can shape one’s reasoning about the history of archaeology as well.

What does it mean when one says, especially to a young student, that your reading and work are superficial? It is basically pejorative phrase imputing that a work does not follow scientific rigorous (e.g. Binford 2009, XV–XVI). It can be said that it is the basic presupposition of scientific critique as such. Critique as deep reading, deeper understanding is, as it were, a procedure of excavation, of discovering hidden contradictions, presuppositions of an analysed text.

Of course, there are situations where deep reading is needed. Nonetheless, it is not a solution to every problem with which one is confronted in archaeology and science in general. That is why a bit of the good old superficial reading is sometimes required. Understanding does not always demand contextual analysis (but see Hodder 1986). There are situations where the only way to grasp the problem is to be, in a way, *ahistorical* and *acontextual*. That is why, the so-called superficial reading, and what archaeologists call surface investigations (Kobińska 2013b), should be rehabilitated. In what follows, I will discuss three examples of such attention to the surface.

There is the well-known joke about a worker suspected of stealing things from a factory. When labour time was over, he rolled every time a wheelbarrow in front of him. The wheelbarrow was always meticulously checked and nothing was found inside it. Finally

guards got the point. It was the wheelbarrows themselves which were taken away by the worker, not any deeply hidden things.

No less importantly, the same paradox is operative in Peter Jackson's *The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring* (2001). Recall the moment when Frodo and his friends have to withdraw from the plan to pass the mountains of Caradhras. Then they decided to go through the mines of Moria. There is a crucial scene when the fellowship stands in front of the wall to the mines and tries to open the magic door:

Gimli: "The walls... of Moria. Dwarf doors are invisible when closed.

Gandalf: Yes, Gimli, their own masters cannot find them if their secrets are forgotten.

Legolas: Why doesn't that surprise me?

Gandalf: Well, let's see. Ithildin. It mirrors only starlight and moonlight. It reads, "The Doors of Durin, Lord of Moria. — Speak, friend, and enter."

Merry: What do you suppose that means?

Gandalf: It's simple. If you are a friend, you speak the password and the doors will open".

Then Gandalf tries for a while to open the door, as it is known, without success. He even desperately complains about the inefficiency of his long studies of the ancient scrolls: "*I once knew every spell in all the tongues of Elves...Men and Orcs*".

The last fragment of the scene is especially important and thought-provoking:

Gandalf: "Oh, it's useless.

Frodo: It's a riddle. "Speak 'friend' and enter." What's the Elvish word for "friend"?

Gandalf: Mellon".

And the door opens itself.

Gandalf who stands for embodiment of knowledge, wisdom, critical thinking, which he possessed due to the long years of studies of the ancient secret scrolls, is useless. He tried to understand things too deeply. It was Frodo who got the point: it was enough to say a word "friend" in the Elvish and the door were opened. To put it poetically, being superficial sometimes means to be truly a deep thinker. Is this scene not a perfect analogy of archaeology? The subject of the history of archaeology is usually left to the older, more experienced archaeologists who simply know more, and more deeply about the history of their own discipline, they are like Gandalf the Grey. However, what they miss is precisely the position of young, uneducated Frodo: sometimes the very visibility and simplicity of the truth is the reason why one misses the point. The lesson of it is the following: let us (sometimes) not be too deep thinkers (Kobiałka 2013a).

Last but not least, in a homologues way one should read detectives stories. It was Edgar Allan Poe who in his fascinating stories about C. Auguste Dupin most clearly pointed out this paradox. For instance, in *The Murders in the Rue Morgue* Dupin has to discover who

murdered two ladies: Madame L'Españaye and her daughter. The case seems very complicated and Dupin offers his help to a local police. As always in such stories, the private detective is a metaphor of rational, scientific reasoning. It is worth quoting in detail how Dupin compares the police's (common sense) thinking with his own (Poe 2004, 12):

Vidocq [a typical policeman — D. K.], for example, was a good guesser, and a persevering man. But, without educated thought, he erred continually by the very intensity of his investigations. He impaired his vision by holding the object too close. He might see, perhaps, one or two points with unusual clearness, but in doing so he lost sight of the matter as a whole. Thus, there is such a thing as being too profound. Truth is not always in a well. In fact, as regards the more important knowledge, I do believe that it is invariably superficial. The depth lies in the valleys where we seek for it, and not upon the mountain-tops where it is found.

In other words, those who are too deep, contextual in their reasoning fail to grasp the point. Very often the very visibility of a truth is the cause of why it is so hard to conceptualise. Deep thinking, deeper understanding (e.g. Shanks 1996, 5), it may be claimed, is (sometimes) the domain of common sense, not truly scientific (private detective's) discourse.

As an archaeological example of the previous remarks can be mentioned Joakim Goldhahn's research on the famous Bronze Age cairn Bredarör on Kivik (Sweden) and its interpretation history (e.g. Goldhahn 2009). The cairn on Kivik is one of the most famous archaeological sites in Scandinavia (Fig. 1). Since its looting in 1748, it has become a constant point of reference in archaeological research on the Bronze Age in Scandinavia. Its impressive decorated slabs have been under special scrutiny. Relying on them and bronze artefacts found in the grave some archaeologists dated the cairn to the Early Bronze Age, others to the Middle Bronze Age, or the Late Bronze Age. What has not been called into question was the assumption that a special person (chief, shaman) was buried there. So, different archaeologists like Oscar Montelius, Sven Nilsson, Kristian Kristiansen up to and including Christopher Tilley have been following this very assumption of a special person who was buried in the cairn.

What Goldhahn's research showed is the fact that a problem is usually a part of its own solution. Archaeologists had problems with precise dating of the grave because, as the Swedish archaeologist claims, the decorated cist in the cairn was used for at least 600 years. The decorated slabs were indeed from the Early, Middle and Late Bronze Age. In this case, it was not only the desire to go deeper into things, but the obsession of archaeologists with unilinear historicist times, that finds difficult to admit multitemporality (Hamilakis 2011). That is why the problem with previous interpretations of the cairn is not that they were not deep and precise enough, on the contrary, they were too deep.

Last but not least, also the second point of Goldhahn's research seems to be very Sherlockian. What Goldhahn challenged is already mentioned assumption according to which a special person was buried there. Some archaeologists even compare the person buried in

Fig. 1. Bredarör on Kivik around 1760 (Drawing by Beckanstedt, ATA/Stockholm; after Goldhahn 2012)
 Ryc. 1. Grobowiec w Kivik około 1760 roku (rys. Beckanstedt, ATA/Stockholm; za Goldhahn 2012)

the grave to Ulysses (Goldhahn 2009, 363). An analysis of the bones found in the grave shows that many people were buried there and most of them were teenagers. That is why, when the (arte)facts (seem to) speak for themselves, it means that we are in trouble — this is a lesson also of Goldhahn's analysis.

Another myth apropos approaching the history of archaeology is a need of chronological and contextual perspective which I will discuss in the following.

CHRONOLOGICAL PERSPECTIVE? NO THANKS

Context is one of the keywords for post-processual archaeologies (Hodder 1986). To put it in somewhat simplified terms, to study things contextually means to pay special attention to broader historical, political, cultural aspects of an analysed subject. Such pre-supposition gave post-processual archaeologies tools to look at archaeology differently (e.g. Shanks, Tilley 1987a; 1987b; Thomas 1996; Holtorf 2005). But, any attempt to see things historically and contextually obscure these aspects of them which simply *do not* fit to their times.

The history of archaeology has been usually approached through an analysis of important discoveries, excavations and the impact of the founders, great archaeologists in particular countries (e.g. Renfrew, Bahn 1991; Schnapp 1996). One of the consequences of

focusing on grand narratives and putting a great scholar in a historical context obscure at least two aspects which inherently define every great person. On the one hand, the great scholar, in this case, the great archaeologist does outstanding things not being fully aware of them. There are always Sherlockian *little things* in the output of the great scholar. It is the task of the next generations to fully appreciate and develop these marginal and accidental *little things*. On the other hand, one is the great scholar not only because he belongs to his historical context. On the contrary, what truly characterise great minds is rather the fact they do not smoothly fit to their times. In other words, some people live in one epoch but think and touch the problems which undoubtedly belong to the future (Kořakowski 1989). A short reference to Karl Marx can be of some help here.

The German philosopher (Marx 1971, 39) famously stated in *Grundrisse*:

Bourgeois society is the most highly developed and most highly differentiated historical organisation of production. The categories which serve as the expression of its conditions and the comprehension of its own organisation enable it at the same time to gain an insight into the organisation and the relationships of production which have prevailed under all the past forms of society, on the ruins and constituent elements of which it has arisen, and of which it still drags along some unsurmounted remains, while what had formerly been mere intimation has now developed to complete significance. The anatomy of the human being is the key to the anatomy of the ape. But the intimations of a higher animal in lower ones can be understood only if the animal of the higher order is already known. The bourgeois economy furnishes a key to ancient economy, etc.

Marx does not call for a historical and linear reading of economical and historical processes. The German philosopher rather paradoxically claims that “*the anatomy of the human being is the key to the anatomy of the ape*”. This means that only from contemporary perspective one can gain an insight into the significance of the previous times.

However, archaeological knowledge is usually structured according to linear, historical, and contextual way. Or, as Marx would have put it, here the anatomy of the ape is the key to the anatomy of the human being. For instance, to understand the Neolithic Revolution one has to study in detail the Mesolithic societies. To fully grasp the significance of post-processual archaeologies one has to know about previous archaeologies, that is to say, what processual archaeology was at the 1960s. Contrary to such perspective, Marx calls for the backward reading of history. Perhaps the time has come for the backward reading of archaeology too?

Archaeologists have written the history of archaeological thought in the most of European countries. Although there are crucial differences among them, when one reads the history of archaeological thought in the UK, Germany, Poland, or Sweden, some structural similarities can still be noticed. Such books are narrated by historical perspective. This means that such books describe the times before rising archaeology as science. Then, there are chapters with a close reconstruction of culture-historical archaeology, and then processual

archaeology is analysed, if it took place. And finally, if the book was written after the 1980s, then there are included chapters on post-processual archaeologies.

By the same token, such linear and chronological analysis, which begins in the past and ends up in the present, presupposes — as Jacques Derrida (1976) would have put it — metaphysical linearity of time. This does not mean in any way that writing a typical history of archaeology is not needed. Such history *only* obscures things which do not fit to their own historical context. Typical historical and contextual analysis is a form of cause and effect thinking. For example, processual archaeology is an effect of disappointment with traditional archaeology. In accordance with it, post-processual archaeologies are the result of questioning processual way of doing archaeology.

Cause and effect thinking is such a commonplace that is not usually even questioned among archaeologists. Many texts give commonplaces about culture-historical and processual archaeology (Rączkowski 2011). But “There is nothing more deceptive than an obvious fact” (Conan Doyle 2008, 73) — Sherlock Holmes honestly admits in one of the novels to his dear friend Dr. Watson. That is why these fields which confront archaeology with its most elementary commonplaces are always worth attention. One of them is literature. For example, Jorge Luis Borges (1975, 11–12) refers to Henry James’ *The Sense of the Past* in one of his wonderful, short texts:

In *The Sense of the Past* the nexus between the real and the imaginative (between present and past) is not a flower, as in the previous stories, but a picture from eighteenth century that mysteriously represents the protagonist. Fascinated by this canvas, he succeeds in going back to the day when it was painted. He meets a number of persons, including the artist, who paints him with fear and aversion, because he senses that there is something unusual and anomalous in those future features. James thus creates an incomparable regressus in infinitum, when his hero Ralph Pendrel returns to the eighteenth century because he is fascinated by an old painting, but Pendrel’s return to this century in a condition for the existence of the painting. The cause follows the effect, the reason for the journey is one of the consequences of the journey.

Borges’ thought can be read as highlighting a weak side of historical (linear, metaphysical) and contextual perspective. In other words, there are things which are, in a way, out of time. There are situations when *cause follows the effect*. This is also a lesson to be drawn from *Heroes*.

Heroes (2006–2010) is an American TV series about people who discover their own extraordinary abilities. One can fly, another is immortal and so on. As the most intriguing should be considered season 2 when one of the main motifs is about Hiro Nakamura (Masi Oka) who travels in time to Japan of the second part of the 17th century. He met there one of the legends of Japanese history, a samurai called Takezo Kensei (David Anders). According to the official stories, Kensei was an honourable and fearless warrior who did extraordinary things. However, Hiro discovers that all he had known about Takezo is a lie

(myth). Takezo, this allegedly fearless warrior, is an alcoholic and ordinary mercenary. So what did Hiro do? As it is easy to guess, Hiro becomes Takezo and tries to do the things which the official history attributes to Takezo. To use the words of Borges, this is another example where *cause follows the effect* (see also Florenski 1996).

It is relatively easy to think of one archaeologist through the lens a broader historical and cultural context of his or her times. But the really difficult task is to show and discuss things which are, so to speak, out of time, their own historical context. I claim that too often the archaeologists like: Józef Kostrzewski, Oscar Montelius, Gustav Kossinna, Vere Gordon Childe, to mention only a few, have been reduced to their times. Of course they lived in their times. They are at the same time so important parts of the history of archaeology because they do not smoothly fit historical reality. Marx (1971, 45) saw very similar problem very well when he states in the very same *Grundrisse*:

Looking at it from another side: is Achilles possible side by side with powder and lead? Or is the Iliad at all compatible with the printing press and even printing machines? Do not singing and reciting and the muses necessarily go out of existence with the appearance of the printer's bar, and do not, therefore, the prerequisites of epic poetry disappear? But the difficulty is not in grasping the idea that Greek art and epos are bound up with certain forms of social development. It lies rather in understanding why they still constitute for us a source of aesthetic enjoyment and in certain respects prevail as the standard and model beyond attainment.

This Marx's observation still waits for a closer approach in archaeology. The problem of approaching the history of archaeology lies in *understanding why some archaeologists still constitute and in certain respect prevail as the standard and model beyond attainment*. I will elaborate this point further in relation to Polish archaeology.

Józef Kostrzewski is often called the founder of Polish archaeology. It is true because his studies consolidated archaeology as science at the beginning of the 20th century in Poland. He published almost 1200 papers during his life (Prinke 2011). Most of them were just short articles published in local newspapers. But some of his works became canonical books in Polish archaeology. One could say, Kostrzewski's good sides are at the same the bad ones. What I mean by this is the fact that the next generations of archaeologists were inspired by, what can be called, Kostrzewski's *grand narratives*. As an example of this observation let me briefly describe the topics of one of the conferences devoted to Kostrzewski's thought. Materials from the conference were later published in *Slavia Antiqua*.

Tadeusz Wiślański (1990a) deals in his text with Kostrzewski as a researcher of the Neolithic in Polish lands. Bogusław Gediga (1990) describes Kostrzewski as a researcher of the Bronze Age and Early Iron Age. Another perspective was taken by Lech Leciejewicz (1990). Leciejewicz discusses the impact of Kostrzewski's, according to many, best book — *Kultura Prapolska* (Kostrzewski 1947a) — on the studies on the Early Middle Age. Wiślański (1990b) highlights in his next paper the role of interdisciplinary research for

Kostrzewski. The last article was written by Jan Źak (1990). He scrutinises the methodological aspects of Kostrzewski's works on the prehistory of Polish lands.

As it is seen, archaeologists focus on the grand projects of Kostrzewski's archaeology. His studies on Polish prehistory, the role of interdisciplinary research, excavations at Biskupin, and the impact of *Kultura Prapolska* — all these topics were closely discussed. Among other things, these aspects of Kostrzewski's thought are the reason why he has been called by the next generations of Polish archaeologists, the founder of Polish archaeology, or, to put it simply, the great archaeologist. Nonetheless, Kostrzewski's archaeology has been always defined a pure example of culture-historical archaeology with its all theoretical and practical weaknesses.

Nonetheless when one approaches things superficially and with a Sherlockian reasoning, then one can shed post-processual light on Kostrzewski. He was making such post-processual things as writing prefaces to the novels (Kostrzewski 1937; 1949b; 1961; 1965) or analysing those writers who deal with the different visions of the past in their works (Kostrzewski 1946a; 1946b; 1947b). Also he was using in his speeches a documentary about excavations at Biskupin at the international conferences (Kostrzewski 1970). From today's perspective all these enterprises must be described as public archaeology. Even more, culture-historical archaeology still sees these things as something what does not belong to the proper scientific discourse. Only from contemporary perspective, they can be recognized and appropriately appreciated as perhaps one of the most important achievements of Kostrzewski. To do so, one needs to read archaeology in a backward way.

CONCLUSION

To summarise, I wanted to indicate in this paper some theoretical problems of writing about the history of archaeological thought. These problems became visible to me during my work on a PhD thesis (Kobiałka 2014). Without any doubt, contextual, chronological, linear, and deep understanding of the history of our discipline is a useful perspective. At the same time, it poses worth attention theoretical problems which I have discussed in this paper. The main conclusion of this study is that the history of archaeology *is not* simply a history. Indeed there are many things to learn from the history of archaeology. In other words, the history of archaeology and the ways of approaching it have to be constantly re-invented.

Acknowledgements

This publication is part of my research work at Linnaeus University, thanks to a Swedish Institute scholarship. The paper is partially based on my two short posts (Kobiałka 2013c, 2013d).

References

- Abramowicz A. 1991. *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek*. Warszawa–Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.
- Abramowicz A. 1992. *Historia archeologii polskiej: początki*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Baudou E. 2004. *Den Nordiska Arkeologin — historia och tolkningar*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Binford L. 2009. *Debating Archaeology*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Bouzek J., Buchvaldek M., Kostomitsopoulos P. and Sklenář K. 1976. *Dejiny archaeologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Borges J. L. 1975. The flower of Coleridge. In *Other Inquisitions 1937–1952*, trans. by R. L. C. Simms. Texas: Texas University Press, 10–13.
- Borges J. L. 1999. Kwiat Coleridge’a. W *Dalsze dociekania*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 18–23.
- Brongers A. 1975. *Chronology of the History of Archaeology in the Netherlands up till 1922*. Amersfoort: State service for archaeological investigations in the Netherlands
- Buchli V. and Lucas G. (eds.) 2001. *Archaeologies of the Contemporary Past*. London and New York: Routledge.
- Conan Doyle A. 2003. A Study in scarlet. In *The Complete Sherlock Holmes, vol. 1*. New York: Barnes & Noble Classics, 3–96.
- Conan Doyle A. 2008. The Boscombe Valley mystery. In *The Adventures of Sherlock Holmes*. London: Forgotten Books, 70–95.
- Conan Doyle A. 2011a. Studium w szkarłacie. W *Księga wszystkich dokonau Sherlocka Holmesa*. Warszawa: Wydawnictwo REA, 11–86.
- Conan Doyle A. 2011b. Tajemnica Doliny Boscombe. W *Księga wszystkich dokonau Sherlocka Holmesa*. Warszawa: Wydawnictwo REA, 203–216.
- Derrida J. 1976. *Of Grammatology*, trans. G. C. Spivak. Baltimore & London: John Hopkins University.
- Florenski P. 1996. *Iconstasis*. Crestwood, New York: St. Vladimir’s Seminary Press.
- Florenski P. 1997. *Ikonstas i inne szkice*. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.
- Gediga B. 1990. Józef Kostrzewski jako badacz epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. *Slavia Antiqua* 32, 17–23.
- Geertz C. 1983. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
- Ginzburg C. 1980. Morelli, Freud, and Sherlock Holmes: clues and scientific method. *History Workshop* 9, 5–36.
- Gummel H. 1938. *Forschungsgeschichte in Deutschland*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Goldhahn J. 2009. Bredarör on Kivik: a monumental cairn and the history of its interpretation. *Antiquity* 83, 359–371.
- Goldhahn J. 2012. In the wake of a voyager. Feet, boats and death rituals in the North European Bronze Age. In A. M. Jones, J. Pollard, M. J. Allen and J. Gardiner (eds.), *Image, Memory*

- and Monumentality: Archaeological Engagements with the Material World. A Celebration of the Academic Achievements of Professor Richard Bradley. London: Prehistoric Society's Research Paper 5, 218–232.
- Gombrowicz W. 1997. *Ferdydurke*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Gombrowicz W. 2000. *Ferdydurke*, trans. by D. Borchardt. New York: Yale Nota Bene.
- González-Ruibal A. 2008. Time to destroy. An Archaeology of supermodernity. *Current Anthropology* 49(2), 247–279.
- Graves-Brown P. 2007. Avtomat kalashnikova. *Journal of Material Culture* 12, 285–307.
- Hamilakis Y. 2011. Archaeological ethnography: a multitemporal meeting ground for archaeology and anthropology. *Annual Review of Anthropology* 40, 399–414.
- Harrison R. 2011. Surface assemblages. Towards an archaeology in and of the present. *Archaeological Dialogues* 18(2), 141–161.
- Hodder I. 1986. *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holtorf C. 2005. *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*. Lanham: Altamira Press.
- Holtorf C. 2007. *Archeology is a Brand! The Meaning of Archeology in Contemporary Popular Culture*. Walnut Creek: Archaeopress.
- Klindt-Jensen O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. London: Thames and Hudson.
- Kobiółka D. 2013a. On (very) new and (extremely) critical archaeologies, or why one may remain forever eighteen years behind the truly new. *Forum Kritische Archäologie* 2: 15–22. Available at <http://www.kritischearchaeologie.de/fka/article/view/26/25> [Last accessed at 15 July 2014].
- Kobiółka D. 2013b. From excavation to archaeological X-Files. In A. González-Ruibal (ed.) *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. London and New York: Routledge, 56–66.
- Kobiółka, D. 2013c. Against Gandalf the Grey: an archaeology of the surface. *Archaeolog*. Available at http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/2013/02/against_gandalf_the_grey_an_ar.html#more [Last accessed at 15 July 2014].
- Kobiółka, D. 2014d. Archaeology through the lens of Sherlock Holmes. *Archaeolog*. Available at http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/2013/04/archaeology_through_the_lens_o.html [Last accessed at 15 July 2014].
- Kobiółka D. 2014. *Archeologia Józefa Kostrzewskiego z perspektywy współczesnej refleksji metodologicznej* [unpublished PhD thesis]. Poznań.
- Kołąkowski L. 1989. „Wielki filozof” jako kategoria historyczna. In *Pochwała niekonsekwencji: pisma rozproszone z lat 1955–1968*, t. 1. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza, 199–206.
- Kostrzewski J. 1937. Słowo wstępne. In A. Bechzyc-Rudnicki, M. Bechzyc-Rudnicki, *Dziw: opowiadanie na tle życia Prasłowian*. Warszawa: Dom Książki Polskiej, 5–6.
- Kostrzewski J. 1946a. Tło przedhistoryczne „Starej Baśni” J. I. Kraszewskiego. *Przegląd Wielkopolski* 8, 14–20.
- Kostrzewski J. 1946b. Żeromski o wczesnohistorycznej kulturze Pomorza. *Arkona* 13–14, 3–5.

- Kostrzewski J. 1947a. *Kultura prapolska*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Kostrzewski J. 1947b. Cyprian Norwid a prehistoria. *Z Otchłani Wieków* 16(7–8), 91–95.
- Kostrzewski J. 1949a. *Dzieje polskich badań prehistorycznych*. Poznań: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Kostrzewski J. 1949b. Słowo wstępne. In B. Steinowa, *Kamiennym toporem. Powieść z epoki kamiennej dla młodzieży*. Poznań: Albertinum, 5–6.
- Kostrzewski J. 1961. Przedmowa. In R. Burzyński, *Polska ma więcej niż 1000 lat*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 5–6.
- Kostrzewski J. 1965. Przedmowa. In H. Szoldrska, *W wolińskiej strażnicy*. Gdynia: Wydawnictwo Morskie Gdynia, 5–6.
- Kostrzewski J. 1970. *Z mego życia: pamiętnik*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lacan J. 2006. Psychoanalysis and its teaching. In *Écrits. The First Complete Edition in English*, trans. by B. Fink. New York: W.W. Norton & Company, 364–383.
- Laming-Emperaire A. 1964. *Origines de l'archéologie préhistorique en France*. Paris: Picard.
- Leciejewicz L. 1990. *Kultura prapolska Józefa Kostrzewskiego w dzisiejszej perspektywie*. *Slavia Antiqua* 32, 25–33.
- Marks K. 1953. Wprowadzenie do krytyki ekonomii politycznej. W *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, 227–259.
- Marx K. 1971. *The Grundrisse*, trans. by D. McLellan. New York, Hagerstown, San Francisco, London: London Macmillan Press.
- Płonowska Ziarek E. 1998. Introduction. In E. Płonowska Ziarek (ed.), *Gombrowicz's Grimaces: Modernity, Nationalism, Gender*. Albany: State University of New York Press, 1–28.
- Poczobut R. 1999. Sprzeczności doksastyczne a zagadnienie racjonalności przekonań. *Filozofia Nauki* 7(3–4), 61–84.
- Poe E. A. 1986. Zabójstwo przy rue Morgue. W *Opowiadania*. Warszawa: Czytelnik, 196–231.
- Poe E. A. 2004. The murders in the Rue Morgue. In *The Collected Tales and Poems of Edgar Allan Poe*. Wordsworth: Hertfordshire, 2–25.
- Prinke A. 2011. *Józef Kostrzewski: kalendarium życia i twórczości*, <http://www.muzarp.poznan.pl/kostrzewski/zycie.html>, dostęp 6.01.2011 r.
- Rączkowski W. 2011. The “German school of archaeology” in its central European context: sinful thoughts. In A. Gramsch and U. Sommer (eds.), *A History of Central European Archaeology. Theory, Methods, and Politics*. Budapest: Archaeolinqua, 197–214.
- Schnapp A. 1996. *The Discovery of the Past: the Origins of Archaeology*, trans. by I. K. a. G. Varndell, London: British Museum Press.
- Shanks M. 1996. *Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline*. London and New York: Routledge.
- Shanks M., C. Tilley 1987a. *Re-constructing Archeology: Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shanks M., C. Tilley 1987b. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sørensen M. 2000. *Gender Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas J. 1996 *Time, Culture and Identity. An Interpretive Archeology*. London and New York: Routledge.
- Thomas J. 2004. *Archaeology and Modernity*. London and New York: Routledge.
- Tilley C. 1991. *Material Culture and Text: the Art of Ambiguity*. London and New York: Routledge.
- Topolski J. 1983. *Teoria wiedzy historycznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Topolski J. 1996. *Jak się piszę i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Trigger B. 2006. *A History of Archaeological Thought*, second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willey G. R. and Sahloff J. A. 1980. *A History of American Archaeology*. London: Thames & Hudson.
- Wiślański T. 1990a. Józef Kostrzewski jako badacz neolitu polskiego. *Slavia Antiqua* 32, 1–15.
- Wiślański T. 1990b. Józef Kostrzewski jako rzecznik współpracy między naukami. *Slavia Antiqua* 32, 35–67.
- Żak J. 1990. Aspekt metodologiczny prac syntetyzujących pradzieję społeczeństw wiślańsko-odrzańskich Józefa Kostrzewskiego. *Slavia Antiqua* 32, 69–92.

Dawid Kobiątka

PRZECIWKO GANDALFOWI SZAREMU: W STRONĘ SHERLOCKOWSKIEJ LEKTURY HISTORII ARCHEOLOGII

ROZUMIENIE HISTORII ARCHEOLOGII

Wydaje się, że pisanie o historii archeologii jest ateoretyczne (Rączkowski 2011). Raczej zwykle wymaga się umiejętności typowych dla historyka niż bycia zaznajomionym z różnymi i złożonymi teoriami. Można powiedzieć, że jest to zasadnicza cecha wielu archeologów zajmujących się historią archeologii (np. Gummel 1938; Kostrzewski 1949a; Laming-Emperaire 1964; Brongers 1975; Klindt-Jensen 1975; Bouzek *et al.* 1976; Willey, Sahloff 1980; Abramowicz 1991; 1992; Baudou 2004; Trigger 2006; by wymienić tylko część prac). Upraszczając, proces badawczy takich studiów zwykle opiera się na krytycznej i dokładnej analizie źródeł historycznych, rekonstrukcji szerszego historycznego kontekstu, którego częścią byli konkretni archeolodzy, oraz skrupulatnej lekturze prac archeologicznych. Innymi słowy, dobry historyk myśli archeologicznej musi analizować rzeczy głęboko i kontekstualnie tak, jak to tylko możliwe.

Jednym z niewielu badaczy, który dostrzega problemy z takim podejściem do rozumienia historii archeologii jest Włodzimierz Rączkowski (2011). Podkreśla on osiągnięcia archeologii postprocesualnych w refleksji nad przeszłością. Rączkowski wzmiankuje nawet zasługi archeologii postprocesualnych odnośnie politycznych, społecznych, ideologicznych aspektów uprawiania archeologii. Jednak jego zdaniem, myślenie archeologów postprocesualnych na temat historii ich własnej dyscypliny jest takie samo, jak w przypadku archeologii kulturowo-histerycznej i procesualnej. Można byłoby się spodziewać, że tak różne archeologie stosujące odmienne teorie, metody, również rozumieją i piszą różnie o historii archeologii. Tak jednak nie jest.

Rączkowski (2011, 210; moje tłumaczenie) twierdzi, iż archeolodzy postprocesualni są całkiem niezłe obcy z różnymi teoriami, jednak ponoszą porażkę na polu historii archeologii:

Niemniej jednak, zastanawiam się czy oni [archeolodzy postprocesualni — D.K.] wiedzą jak pisać o historii archeologii. Jest to zasadniczo odmienne pole studiów historycznych. Wymaga ono innych kompetencji, kompetencji historyka [...]. Bez nich wyniki mogą nas nie satysfakcjonować — paradoksalnie prace na temat historii archeologii pisane przez archeologów postprocesualnych mogą być obciążone myśleniem zdroworozsądkowym i faktograficznym podejściem do wydarzeń historycznych.

Zatem, chociaż może to brzmieć paradoksalnie, Rączkowski jest zdania, że problem z archeologiami postprocesualnymi nie jest wcale taki, iż nadużywają one teorii (*over-theorise*) na każdym polu archeologii. Wręcz odwrotnie, archeologie postprocesualne, jak również inne równie często, są niewystarczająco radykalne, nie są skłonne myśleć teoretycznie o historii własnej dyscypliny. Zamiast tego, historia archeologii jest polem pełnym banałów i klisz kulturowych. W szczególności może zastanawiać fakt, że widzenie historii danej nauki jako linearnego, chronologicznego postępu, jako rezultatu myślenia przyczynowo-skutkowego, badania rzeczy kontekstualnie, jest obciążone wieloma założeniami *a priori*. Lub też, by ująć to hermeneutycznie, rozumienie historii archeologii jest zawsze zarazem własnym przed-rozumieniem.

Jako alternatywę wobec dominującego rozumienia historii archeologii, Rączkowski (2011, 210; moje tłumaczenie) proponuje:

W przypadku studiów nad historią archeologii musimy skupić uwagę na analizach porównawczych indywidualnych osiągnięć [...]. Postaramy się wyzwolić spod przytłaczającego wpływu ogólnych koncepcji, paradygmatów i szkół archeologicznych. Parafrazując Flannery'ego [...], powinniśmy zobaczyć konkretnego archeologa poza teoriami archeologicznymi, szkołami i paradygmatami.

Chociaż Rączkowski właściwie wskazuje na brak zasadniczej refleksji teoretycznej dotyczącej historii archeologii, to wydaje się, iż propozycja polskiego archeologa nie idzie wystarczająco daleko. Zamiast dostrzegać konkretnego archeologa poza teoriami będę dalej

argumentował w tym artykule za potrzebą nawet wyraźniejszego myślenia teoretycznego na polu historii archeologii.

Pośród archeologów postprocesualnych zwykło się mawiać, że *archeologia jest sztuką interpretacji* (np. Tilley 1991). Jednak twierdzę, że problem z archeologiami postprocesualnymi jest taki, iż są one *niewystarczająco* postprocesualne. Mówiąc jaśniej, krytyka postprocesualna nie powinna wskazywać jedynie słabych stron wcześniejszych archeologii, jak na przykład: Lewis Binford zrobił parę dobrych rzeczy, ale generalnie jego archeologia jest, bez dwóch zdań, współcześnie nieaktualna (Kobiąka 2013a). Krytyka postprocesualna rozumiana jako sztuka interpretacji powinna szukać inspiracji również we wcześniejszych archeologiach. Robienie nowych rzeczy, otwieranie nowych pól zainteresowania archeologicznego nie znaczy jednoznacznie szukania nowego myśliciela (np. Foucault, Latour, Heidegger, Merleau-Ponty), którego myśl może zostać zaaplikowana do archeologii. Podobnie, ekspansja badań archeologicznych na nowe terytoria (np. Buchli, Lucas 2001; Graves-Brown 2007; González-Ruibal 2008) nie znaczy bezpośrednio, że ktoś otwiera nowe horyzonty zainteresowania archeologicznego. Jest wiele inspirujących myśli w ramach samej historii archeologii. To jest, jeden z wielu, powodów dlaczego historia archeologii powinna być interesująca *szczególnie* z teoretycznego punktu widzenia.

WSZĘDZIE MITY NAUKOWE

Polski historyk Jerzy Topolski (1983; również 1996) rozwinął już na początku lat 80. XX wieku interesującą koncepcję o ważnej roli milcząco zakładanych założeń w nauce. Nazwał on tę koncepcję „wiedzą pozaźródłową”. Zgodnie z tym, Topolski ukuł termin „mit naukowy” opisujący te idee, pola naukowego zainteresowania, które wydają się tak dobrze znane, tak oczywiste, że zwykle się ich nie kwestionuje.

Pozwolę sobie użyć jeden z przykładów Topolskiego. Twierdził on, że kultury archeologiczne takie jak kultura łużycka są mitami naukowymi. Polscy archeolodzy, zamiast najpierw pytać o to czy taki konstrukt, jak kultura łużycka kiedykolwiek istniał, przechodzą bezpośrednio do konkretnych problemów, jak na przykład osadnictwo kultury łużyckiej. W ten sposób mają oni mylić własne konstrukty z rzeczywistością dziejową. Z dzisiejszej perspektywy, takie (konstruktywistyczne) myślenie wydaje się rozpowszechnione. Coś bardzo podobnego twierdzi społeczny konstruktywizm, jednak w latach 80. XX wieku wśród historyków i archeologów, przynajmniej w Polsce, była to całkiem rewolucyjna koncepcja. Jednak idea mitów naukowych wymaga pewnego teoretycznego ulepszenia (patrz również Geertz 1983).

By ująć to inaczej, można powiedzieć, że chodzi tutaj o to, iż jeśli powtarza się „kłamstwo” (np. pewną nieweryfikowalną koncepcję metafizyczną), może stać się ona „prawdą” (częścią dyskursu naukowego, czymś tak dobrze znanym, że się tego nie kwestionuje). I to byłyby właśnie zasadniczy aspekt tekstu Rączkowskiego (2011): dominująca idea pisania

o historii archeologii jest tym, co Topolski nazywa mitem naukowym, polem pełnym klisz oraz niezweryfikowanych założeń.

Zwyczaj się przypisywać temu Józefowi Goebbelsowi, że powiedział: *jeśli powtarzasz kłamstwo wystarczająco często, stanie się ono prawdą* (patrz również Geertz 1983). Proces naukowy zwykle podąża drogą przeciwną. Na przykład, Topolski a i w konsekwencji Rączkowski idą typową ścieżką krytyki naukowej. Taka krytyka stara się, mówiąc krótko, pokazać, iż to, co jawi się jako „prawda” jest „kłamstwem”, nieweryfikowalną i problematyczną ideą. Jednak, co obydwaj pomijają — oraz mówiąc jeszcze ogólnie, wielu *krytycznych naukowców* — to proces odwrotny i znacznie bardziej paradoksalny: *jeśli powtarzasz prawdę wystarczająco często, staje się ona „kłamstwem” (mitem)*.

Jako dobry przykład tego co rozumiem poprzez *jeśli powtarzasz prawdę wystarczająco często, staje się ona „kłamstwem” (mitem)* można przeanalizować arcydzieło polskiego pisarza Witolda Gombrowicza (1997), *Ferdynand*. W wielkim skrócie, książka opowiada losy 30-letniego pisarza imieniem Józio, który cofa się w czasie do lat szkolnych. Mimo tego, że ma 30 lat, robi on wszystko to samo co jego szkolni rówieśnicy. Książka jest złożona, jednak można powiedzieć, że zasadniczo jest to krytyka Polski lat 20. i 30. XX wieku. Gombrowicz wykorzystując groteskę, nonsens krytykuje edukację w Polsce, święte narodowe idee (Bóg, honor, ojczyzna) oraz przywiązanie Polaków do tradycji, by wymienić jedynie parę zagadnień. Najbardziej znaną i intrygującą jest jednak scena w szkole. Są zajęcia lekcyjne i młodzi uczniowie muszą odpowiedzieć na pytanie *dlaczego Juliusz Słowacki wielkim poetą był*. Gombrowicz gra tutaj tautologią: *Juliusz Słowacki był wielkim poetą ponieważ był wielkim poetą*:

Hm...hm... A zatem dlaczego Słowacki wzbudza w nas zachwyt i miłość? Dlaczego płaczemy z poetą czytając ten cudny, harfowy poemat W Szwajcarii? Dlaczego, gdy słuchamy heroicznych, śpiżowych strof Króla Ducha, wzbiera w nas poryw? I dlaczego nie możemy oderwać się od cudów i czarów Balladyny, a kiedy znowu skargi Lilli Wenedy zadźwięczą, serce rozdziela się nas na kawały? I gotowiśmy lecieć, pędzić na ratunek nieszczęsnemu królowi? Hm... dlaczego? Dlatego panowie, że Słowacki wielkim poetą był! Walkiewicz! Dlaczego? Niech Walkiewicz powtórzy — dlaczego? Dlaczego zachwyt, miłość, płaczemy, poryw, serce i lecieć, pędzić? Dlaczego, Walkiewicz? [...].

Dlatego, że wielkim poetą był! — powiedział Walkiewicz [...].

Zasadniczy i paradoksalny punkt krytyki Gombrowicza skierowanej pod adresem Słowackiego polega na tym, że właściwie mówi on prawdę. Słowacki był *naprawdę* wielkim poetą, a jego wiersze są arcydziełami, które nadal wzbudzają *zachwyt, miłość*. Lecz powtarzając to co jest prawdą wystarczającą ilość razy, moment refleksji musi się pojawić: „jeśli w rzeczywistości był on tak wielkim poetą, dlaczego powtarzać to tak często? Coś musi być nie tak. W rezultacie, nie mógł być on tak wielkim pisarzem jak się twierdzi”. Innymi słowy, *jeśli powtarzasz prawdę wystarczająco często, staje się ona „kłamstwem” (mitem)*. Tego właśnie momentu brakuje u Topolskiego i Rączkowskiego. Mity naukowe to nie tylko

nieweryfikowalne empirycznie pola archeologii. Należą do nich również te idee, te pola, które są nawet prawdziwe i weryfikowalne empirycznie, ale po prostu przez pewien czas uznane są za niekwestionowane (patrz również Poczobut 1999).

Jacques Lacan (2006, 376) zwykł mawiać, że „prawda ma strukturę fikcji”. To niemalże porzekadło zwolenników Lacana było czytane na wiele sposobów. Jedno z nich odnosi się do Sigmunta Freuda i jego analiz przejęczyzeń w mowie i w piśmie. To, co może wyglądać na pierwszy rzut oka jako po prostu błąd (np. znane przejęczenie przewodniczącego, który zamiast otwierać obrady powiedział, że je zamyka) jest prawdą nieświadomego pragnienia. Jednak, jak wcześniejsza dyskusja nad *Ferdydurke* może wskazywać, znana teza Lacana powinna zostać uzupełniona o swoje własne przeciwieństwo: *fikcja ma strukturę prawdy*. To w końcu pozwala nam na powrót do historii archeologii: by ująć to prosto, struktura prac na temat historii archeologii, drogi narracji są zwykle właściwie i po prostu prawdziwe. Niemniej jednak, najmocniejsze strony tych prac są zarazem ich najsłabszymi i powinny być z tego powodu krytykowane; krytykowane, że są *prawdziwe*, właściwie. To jest lekcja bardzo sherlockowska, do omówienia której przejdę poniżej.

ARCHEOLOGIA CZYTA SHERLOCKA

Zawsze można się czegoś nauczyć od Sherlocka Holmesa (Ginzburg 1980). To dobry znak, że archeolog często był porównywany do prywatnego detektywa (Holtorf 2007, 75–76; moje tłumaczenie):

Typ detektywa a la Sherlock Holmes stał się powszechnym skojarzeniem z archeologią. Chociaż figura detektywa bywała również przyrównywana do innych nauk [...], niemniej jednak powiązania z archeologia pozostają niezwykle bliskie. Jak to było często wskazywane [...], zarówno archeologia jak i kryminalistyka z archeologią częściowo bazują na rzekomo bezspornych materialnych tropach, które są ostrożnie dokumentowane i zabierane by dostarczyć znaczących wskazówek w sprawie tego, co się wydarzyło na badanym miejscu.

Jednym z archeologów, który bliżej przygląda się logice Sherlocka Holmesa i jej użyteczności w archeologii jest Michael Shanks (1996, 37–41). Brytyjski archeolog bierze za punkt wyjścia do dyskusji nad Sherlockiem cytaty z dzieła Arthura Conana Doyle’a pod tytułem *Złote binokle*. Jest to raczej typowa historia jak Sherlock Holmes poprzez badanie detali niewidocznych dla innych jest w stanie odkryć prawdę na samym końcu. Co warto wspomnieć, to fakt, że niezwykła logika Sherlocka jest już zastosowana w pierwszym opowiadaniu o wielkim detektywie z Baker Street 221B, *Studium w szkarłacie* (Conan Doyle 2011a). Czytelnik jest już zaskoczony w pierwszym rozdziale, gdzie Sherlock dzięki tylko szybkiemu rzutowi oka na Johna Watsona wie, że jest doktorem medycyny, że był w Afganistanie, i że został tam ranny. John Watson wyjaśnia w kolejnym rozdziale jak Sherlock

był w stanie zdobyć te informacje tylko dzięki badaniu szczegółów. Ten aspekt myślenia sherlockowskiego jest podkreślany przez Shanksa. Brytyjski archeolog tak pisze o tej logice myślenia (Shanks 1996, 38; moje tłumaczenie):

[...] błahe szczegóły prowadzą do głębokiego wglądu. Nie jest tak, że Holmes jest metodycznym naukowcem, który kalkuluje wszystkie możliwości, nigdy nie zgaduje dopóki prawda nie jest jasna. Sherlock Holmes bazuje w rzeczywistości na inspirujących domysłach, i to właśnie czyni go tak fascynującym: obserwuje, zgaduje na bazie tego, co uważa za prawdopodobne, a następnie testuje to przypuszczenie.

Powyższy cytat powinien być czytany jako symptom, że coś jest nie tak w sposobie myślenia o logice Sherlocka. Innymi słowy, kiedy tak wyrafinowany teoretyk jak Shanks powtarza klisze na temat Sherlocka („błahe szczegóły prowadzą do głębokiego wglądu”), to jest tutaj jakiś fundamentalny problem.

Jednym z kluczowych opowiadań o Sherlocku, które pozwalają lepiej zrozumieć jego logikę myślenia jest *Tajemnica Doliny Boscombe* (Conan Doyle 2011b). Opowiadanie jest banalne: jest morderstwo pewnego ziemianina w Dolinie Boscombe w Herefordshire. Inspektor Lestrade prosi Sherlocka o pomoc. Wszyscy, włączając w to dra Watsona, udają się do Doliny Boscombe. Prywatny detektyw szuka szczegółów, które pomogą mu ustalić mordercę. Tę właśnie procedurę podkreśla Shanks. Jednak, jest pewien przepiękny dialog, który prezentuje zasadniczy aspekt myślenia Sherlocka (Conan Doyle 2011b, 204–205):

Dr Watson: Nie potrafię sobie wyobrazić bardziej obciążających dowodów. Poszlaki wyraźnie wskazują na sprawcę.

Sherlock Holmes: Poszlaki mogą być mylące — stwierdził Holmes, z zamyśleniem. — Może się wydawać, że wyraźnie na coś wskazują, a jeśli nieco zmienisz punkt widzenia, okazuje się, że równie niewątpliwie świadczą o czymś zupełnie innym.

Dr Watson: Obawiam się, że w tej sprawie fakty są oczywiste i nie będziesz miał pola do popisu — stwierdziłem.

Sherlock Holmes: Nie ma nic bardziej złudnego niż oczywisty fakt! — odpowiedział mój przyjaciel ze śmiechem.

W skrócie, logika Sherlocka nie bazuje tak zasadniczo na zbieraniu poszlak niezauważanych przez dra Watsona i policję. Ten, pozwolę go sobie określić mianem, „poziom zero” sherlockowskiej logiki zawiera się w założeniu, według którego brak problemu jest problemem, by tak rzec. Nie jest tak, że Sherlock zbiera ślady by te przemówiły za siebie i wtedy nagle pojawia się prawda. Wręcz przeciwnie, kiedy wszystko wydaje się jasne i oczywiste, kiedy fakty mówią same za siebie, to znaczy jedną rzecz dla Sherlocka: takową, że nie potrafi się wyartykułować właściwego pytania i dopiero teraz dochodzenie się zaczyna. Sherlock jest w pewien sposób bardzo powierzchowny (Kobiałka 2013b). On nie chce rozumieć

rzeczy zbyt głęboko. Tutaj właśnie powinien być lokowany punkt wyjścia myślenia Sherlocka. I właśnie w taki sherlockowski sposób można krytykować Shanksa.

Jego rozumienie Sherlocka jest tak jasne, oczywiste, tak *prawdziwe*, tak bliskie klisz na temat Sherlocka, że musi być, jak starałem się wyżej pokazać, *błędne*. Zgodnie z tym, w podobny sposób można również krytykować badania nad historią archeologii. Linearna, chronologiczna perspektywa oraz uwaga na szerszy kontekst są wspólnym gruntem, gdzie różne archeologiczne „paradygmaty” mówią jednym głosem. To jednak powinno nas niepokoić: kiedy oponenci mówią jednym głosem to nie znaczy to, że znaleziono rozwiązanie, złoty środek, konsensus. By wyrazić to po sherlockowsku, takie sytuacje niestety potwierdzają, że „nie ma nic bardziej złudnego niż oczywisty fakt”.

GŁĘBOKIE CZYTANIE?

Archeologia była często identyfikowana z główną jej metodą badawczą, to jest, z badaniami wykopaliskowymi. Tak o archeologii myśli społeczeństwo, jak i wielu samych archeologów o swojej profesji (np. Holtorf 2007). Jednak Rodney Harrison (2011) ostatnio zauważył ważną rolę powierzchni w myśleniu archeologicznym (patrz również Kobiąłka 2013b).

Metafory nigdy nie są tylko metaforami, by tak rzec. Kształtują i kierują one naszym myśleniem. Metafora archeologii-jako-wykopalisk jest jednym z takich tropów. Zakłada ona ideę odległej i pochowanej w ziemi przeszłości (np. Thomas 2004). Harrison twierdzi, że są inne sposoby myślenia o archeologii. Australijski archeolog proponuje jako alternatywę metaforę archeologii-jako-badań powierzchniowych. W rzeczy samej, bliższa uwaga do tego co znajduje się na powierzchni może również wpłynąć na rozumienie historii archeologii.

Co znaczy, kiedy ktoś mówi, szczególnie do młodego studenta, że twoja lektura i praca są powierzchowne? Zasadniczo, jest to pejoratywne określenie imputujące, że dana praca nie spełnia rygorów nauki (np. Binford 2009, XV–XVI). Można powiedzieć, że jest to kluczowe założenie krytyki naukowej jako takiej. Krytyka jako pogłębiona lektura, głębokie rozumienie, jest w pewien sposób formą wykopalisk, gdzie odkrywa się ukryte sprzeczności, założenia analizowanego tekstu.

Oczywiście, są sytuacje, kiedy głęboka lektura jest potrzebna. Niemniej jednak, nie jest to rozwiązanie wszystkich problemów, którym należy stawić czoła w archeologii i w nauce generalnie. Dlatego też czasami odrobina starej, dobrej powierzchownej lektury jest przydatna. Rozumienie nie zawsze potrzebuje kontekstualnej analizy (zobacz Hodder 1986). Są sytuacje, gdzie jedyną drogą na uchwycenie problemu jest, w pewien sposób, bycie *ahistorycznym* i *akontekstualnym*. Dlatego też, tak zwana powierzchowna lektura, oraz to co archeolodzy nazywają badaniami powierzchniowymi (Kobiąłka 2013b) powinny zostać ponownie docenione. W dalszej części tekstu omówię trzy przykłady takiej uwagi do powierzchni.

Jest pewien dobrze znany żart o pracowniku, który był podejrzany, iż kradnie rzeczy z fabryki. Kiedy kończył się czas pracy, za każdym razem turlał on przed sobą beczkę. Beczki zawsze były dokładnie sprawdzane przez ochronę. Nic w nich nigdy nie znaleziono. W końcu jednak strażnicy się zorientowali. Same beczki były tym co kradł pracownik, a nie jakoby głęboko skryte w nich rzeczy.

Nie mniej istotny przykład, ten sam paradoks działa we *Władcy Pierścieni: Drużynie Pierścienia* (2001) Petera Jacksona. Chodzi mi o moment, kiedy Frodo wraz z przyjaciółmi musi się wycofać z pomysłu przejścia przez góry Caradhras. Postanawiają, że przejdą przez kopalnię Morii. Kluczowa jest scena, kiedy drużyna próbuje otworzyć magiczne wrota do Morii (moje tłumaczenie):

Gimli: Ściany... Morii. Krasnoludzkie drzwi są niewidzialne, gdy są zamknięte.

Gandalf: Tak, i ich właściciele nie mogą ich znaleźć, jeśli o nich zapomną.

Legolas: Czemu mnie to nie dziwi?

Gandalf: Popatrzmy... Ithildin. Odbija jedynie blask gwiazd i księżyca. Napis głosi: „Wrota Durina, Władcy Morii. Powiedz ‘przyjacielu’ i wejdź”.

Merry: Jak ci się wydaje, co to może znaczyć?

Gandalf: To proste. Jeśli jesteś przyjacielem, wypowiedz zaklęcie a wrota ustąpią.

Następnie Gandalf przez pewien czas stara się otworzyć wrota, jak wiadomo, nieskutecznie. Nawet w akcie desperacji narzeka na nieskuteczność jego długich studiów nad starożytnymi zwojami: „Kiedyś znałem każde zaklęcie w języku elfów... ludzi i orków”.

Ostatni fragment tej sceny jest wyjątkowo interesujący i prowokujący (moje tłumaczenie):

Gandalf: Oh, to wszystko jest bezużyteczne.

Frodo: To zagadka. Powiedz ‘przyjaciel’ i wejdź. Jak jest po elficku ‘przyjaciel’?

Gandalf: Mellon.

I wrota ustępują.

Gandalf jest ucieleśnieniem wiedzy, mądrości, krytycznej refleksji, którą posiadał poprzez długie lata studiów nad starożytnymi, sekretnymi zwojami: wszystko to jednak nie zdaje egzaminu. Starał się on zrozumieć rzeczy zbyt głęboko. To właśnie Frodo wpadł na rozwiązanie: wystarczyło powiedzieć słowo „przyjaciel” po elficku a wrota ustąpią. By ująć to poetycko, bycie powierzchniowym czasem znaczy być naprawdę głębokim myślicielem. Czyż nie jest ta scena doskonałą analogią archeologii? Zagadnienie historii archeologii jest zwykle pozostawiane dla starszych, bardziej doświadczonych archeologów, którzy po prostu wiedzą więcej, i głębiej na temat historii własnej dyscypliny. Jednak, to czego nie zauważają to właśnie pozycja młodego, niewydukanego Frodo: czasem sama widoczność i prostota prawdy jest powodem, który wiedzie na manowce. Wniosek z *Władcy Pierścieni*

można wyrazić następująco: nie bądźmy (zawsze) zbyt głębokimi myślicielami (Kobiąłka 2013a).

W końcu, w podobny sposób należy czytać powieści detektywistyczne. To właśnie Edgar Allan Poe w swoich niesamowitych opowiadaniach o C. Auguste'inie Dupinie w najwyraźniejszy sposób pokazał interesujący mnie w tym miejscu paradoks. Na przykład, w *Zabójstwie przy rue Morgue* Dupin musi odkryć kto zabił dwie panie: panią L'Espanaye i jej córkę. Sprawa wydaje się bardzo złożona i Dupin oferuje swoją pomoc lokalnej policji. Jak zawsze w przypadku takich historii, prywatny detektyw jest metaforą racjonalnego, naukowego myślenia. Warto przywołać w jaki sposób Dupin porównuje swoje myślenie ze sposobem wnioskowania policji, która ucieleśnia myślenie potoczne (Poe 1986, 211):

Vidocq [typowy policjant – D.K.], na przykład, miał zmysł śledczy i dużą wytrwałość. Ale nie wyćwiczony w myśleniu, popełniał nieustannie błędy, wynikające właśnie z usilności jego śledczych poszukiwań. Umniejszył swą zdolność widzenia, patrząc na przedmioty z nazbyt bliskiej odległości. Był snadź zdolny dostrzec jeden lub dwa szczegóły z niepospolitą bystrością, lecz skupiając uwagę na nich, tracił oczywiście z oczu rzecz w całości. Tak to bywa, gdy ktoś chce być za głęboki. Prawda nie zawsze znajduje się w studni. Toteż mniemam, iż poszlaki większej wagi leżą zawsze na wierzchu. Prawdy szuka się w dolinach, ale znajduje się ją na wysokościach gór.

Innymi słowy, ci którzy są zbyt głębocy, kontekstualni w swoim myśleniu czasem nie potrafią dostrzec sedna problemu. Często to właśnie widoczność prawdy jest powodem dlaczego jest ona tak trudna do konceptualizacji. Głębokie myślenie, głębsze zrozumienie (np. Shanks 1996, 5) można powiedzieć, że jest czasem domeną zdrowego rozsądku, a nie prawdziwie naukowego (prywatnego detektywa) dyskursu.

Archeologicznym przykładem wcześniejszych uwag są studia Joakima Goldhahna (np. 2009) nad słynnym grobowcem w Kivik (Szwecja). Kurhan w Kivik jest jednym z najbardziej znanych stanowisk archeologicznych w Skandynawii (ryc. 1). Od czasu jego wyrobienia w 1748 roku, stał się on stałym elementem studiów nad epoką brązu w Skandynawii. Jego wyjątkowe ryte płyty kamienne były szczególnie pilnie analizowane. Bazując na nich oraz artefaktach brązowych znalezionych wewnątrz grobowca różni archeolodzy odmiennie go datowali. Dla jednych został on wzniesiony we wczesnej epoce brązu, dla innych były to czasy środkowej epoki brązu, czy też nawet późna epoka brązu. Co nie było kwestionowane to założenie, że pewna wyjątkowa osoba (wódz, szaman) spoczęła w grobowcu. Tak różni archeolodzy jak Oscar Montelius, Sven Nilsson, Kristian Kristiansen, włączając Christophera Tilleya podążali za tym cichym założeniem.

Co pokazały badania Goldhahna to fakt, że problem jest zazwyczaj częścią własnego rozwiązania. Archeolodzy mieli problemy z dokładnym datowaniem grobowca ponieważ, jak pokazał to szwedzki archeolog, grobowiec był użytkowany przez przynajmniej 600 lat. Ryte płyty w rzeczy samej były zarówno ze wczesnej, środkowej, jak i późnej epoki brązu. W tym przypadku, to nie tylko pragnienie głębszego zrozumienia rzeczy było problemem;

również obsesja unilinearności czasu historycznego była powodem niedostrzeżenia multi-temporalności procesów pradziejowych (Hamilakis 2011).

Niemniej ważna jest druga obserwacja Goldhahna, która również wydaje się do szpiku kości sherlockowska. Co Goldhahn zakwestionował to już wspomniane założenie, według którego wyjątkowa osoba spoczęła w grobowcu. Niektórzy archeolodzy porównywali nawet pochowanego w kurhanie do Ulissesa (Goldhahn 2009, 363). Jednak analiza kości znalezionych w grobowcu wykazała, że wiele osób tam spoczęło i że większość z nich to osoby młode. Stąd też, kiedy (arte)fakty (wydają się, że) mówią same za siebie, to znaczy to tyle, że jest się w potrzasku — to lekcja wypływająca z badań Goldhahna.

Innym mitem dotyczącym sposobu badania historii archeologii jest potrzeba chronologicznej i kontekstualnej perspektywy, którą omówię poniżej.

CHRONOLOGICZNE UJĘCIE? NIE, DZIĘKUJĘ

Kontekst jest jednym ze słów-kluczy w archeologiach postprocesualnych (Hodder 1986). Nieco sprawę upraszczając, analizować rzeczy kontekstualnie to kłaść specjalny nacisk na szersze historyczne, polityczne, kulturowe aspekty analizowanego zagadnienia. Takie przeświadczenie dało archeologom postprocesualnym narzędzia do innego spojrzenia na archeologię (np. Shanks, Tilley 1987a; 1987b; Thomas 1996; Holtorf 2005). Lecz, każda próba analizowania rzeczy historycznie i kontekstualnie zaciemnia te ich aspekty, które po prostu *nie* pasują do nich.

Historia archeologii zwykle jest analizowana poprzez pryzmat istotnych odkryć, badań wykopaliskowych, i znaczenia założycieli, wybitnych archeologów w poszczególnych krajach (np. Renfrew, Bahn 1991; Schnapp 1996). Jedną z konsekwencji skupiania uwagi na *grand narratives* oraz umieszczaniu wybitnego badacza w historycznym kontekście jest zaciemnienie przynajmniej dwóch aspektów, które definiują każdego wielkiego naukowca. Z jednej strony, wielki uczyony, w tym przypadku, wielki archeolog robi rzeczy wyjątkowe nie tylko będąc tego świadomym. W jego dorobku zawsze są niewielkie sherlockowskie ślady. Zadaniem dalszych pokoleń jest ich docenienie i twórcze rozwinięcie. Z drugiej strony, ktoś jest wielkim badaczem nie tylko dlatego, że pasuje do swojego kontekstu historycznego. Wręcz przeciwnie, tym co charakteryzuje wielkie umysły to fakt, że nie wkomponowują się oni gładko w swoje czasy. Innymi słowy, niektórzy ludzie żyją w pewnym czasie, ale myślą i dotyczą problemów, które bez wątpliwości należą do przyszłości (Kołakowski 1989). Można w tym miejscu odnieść się do Karola Marksa.

Niemiecki filozof (Marks 1953, 252) w znanym fragmencie *Wprowadzenia do krytyki ekonomii politycznej* stwierdza:

Spółczesność burżuazyjna jest najbardziej rozwiniętą i najbardziej zróżnicowaną historyczną organizacją produkcji. Dlatego kategorie, które wyrażają jego stosunki, zrozumienie jego struktury,

pozwalają jednocześnie zrozumieć strukturę i stosunki produkcji wszystkich minionych form społecznych, z których szczątków i elementów ono wyrosło, częściowo ciągnąc jeszcze za sobą nieprzezwyciężone ich pozostałości, rozwijając do pełnego znaczenia to, co istniało tylko w załączku itd. Anatomia człowieka jest kluczem do anatomii małpy. Załączki wyższych form u niższych gatunków zwierząt mogą być zrozumiałe tylko wówczas, gdy te wyższe formy są już znane. Burżuazyjna ekonomia dostarcza więc klucza do antycznej itd.

Marks nie woła o historyczną i linearną lekturę procesów ekonomicznych i historycznych. Raczej paradoksalnie twierdzi, iż to „anatomia człowieka jest kluczem do anatomii małpy”. Znaczy to tyle, że tylko ze współczesnego punktu widzenia można uzyskać wgląd w znaczenie czasów minionych.

Jednak wiedza archeologiczna jest zwykle budowana w oparciu o linearną, historyczną i kontekstualną analizę. Lub też, jakby to Marks ujął, tutaj anatomia małpy jest kluczem do anatomii człowieka. Na przykład, by zrozumieć rewolucję neolityczną należy studiować również społeczności mezolityczne. By w pełni uchwycić znaczenie archeologii postprocesualnych należy się orientować we wcześniejszych archeologiach, to znaczy, czym była archeologia procesualna w latach 60. XX wieku. W przeciwieństwie do takiego podejścia, Marks woła o czytanie historii wstecz. Być może pora najwyższa również na czytanie archeologii wstecz?

Jak do tej pory archeolodzy napisali historie swojej dyscypliny w większości europejskich krajów. Mimo, że jest wiele zasadniczych różnic między nimi, kiedy czyta się historię archeologii na Wyspach Brytyjskich, w Niemczech, Polsce czy też Szwecji pewne strukturalne podobieństwa są zauważalne. Takie prace budowane są o historyczną perspektywę. Znaczy to, że takie prace opisują najpierw czasy przed pojawieniem się archeologii jako nauki. Potem są rozdziały, które rekonstruują archeologię kulturowo-historyczną, potem analizowana jest archeologia procesualna. I w końcu, jeśli praca powstała po latach 80. XX wieku, to również są strony poświęcone analizie archeologii postprocesualnych.

W ten sposób, taka linearna i chronologiczna analiza, która zaczyna się w przeszłości a kończy na współczesności zakłada — jakby to ujął Jacques Derrida (1976) — metafizyczną linearność czasu. Nie znaczy to, że takie pisarstwo jest niepotrzebne. Znaczy to tyle, że takie ujęcie historii *jedynie* zaciemnia rzeczy, które nie pasują do swojego kontekstu historycznego. Taka historyczna i kontekstualna analiza jest formą myślenia przyczynowo-skutkowego. Na przykład, archeologia procesualna jest wynikiem zawiedzenia się archeologią tradycyjną. Zgodnie z tym, archeologie postprocesualne są rezultatem głosu sprzeciwu wobec procesualnego modelu uprawiania archeologii.

Myślenie przyczynowo-skutkowe jest jednym z tych komunałów, które nie są kwestionowane przez archeologów. Wiele tekstów właśnie ich dostarcza odnośnie do archeologii kulturowo-historycznej i procesualnej (Rączkowski 2011). Lecz „Nie ma nic bardziej złudnego niż oczywisty fakt” (Conan Doyle 2011b, 205) — *rzecze* Sherlock Holmes do swojego serdecznego przyjaciela dra Watsona. Dlatego też te pola, które konfrontują archeologię z jej najbardziej podstawowymi założeniami zawsze są warte uwagi. Jednym z takich jest litera-

tura. Jorge Luis Borges (1999, 21–22) odnosi się do *The sense of the past* Henry’ego Jamesa w jednym ze swoich cudownych, krótkich tekstów:

W „The Sense of the Past” łącznikiem między rzeczywistością a tym, co wyobrażone (między aktualnością a przeszłością), nie jest kwiat, jak w poprzednich fabułach; jest nim pochodzący z XVIII wieku portret, który, co niezwykle, przedstawia samego bohatera. Zafascynowanie płótnem sprawia, że bohaterowi udaje się przenieść w epokę, kiedy je wykonano. Wśród osób, które spotyka, jest, oczywiście, malarz; ten maluje go ze strachem i z odrazą, gdyż przeczuwa coś niezwykłego i nienormalnego w tych rysach, należących do przyszłości... Tak więc James tworzy niezrównany regressus in infinitum: jego bohater, Ralph Pendrel, przenosi się w wiek XVIII. Przyczyna jest późniejsza niż skutek, powód podróży jest jedną z jej konsekwencji.

Myśl Borgesa może być czytana jako podkreślająca słabą stronę historycznej (linearnej, metafizycznej) i kontekstualnej analizy. Innymi słowy, są rzeczy, które, w pewien sposób, są poza czasem. Są sytuacje, gdzie *przyczyna jest późniejsza niż skutek*. To jest również lekcja wpływająca z *Herosów*.

Herosi (Heroes) (2006–2010) to amerykański serial telewizyjny opowiadający losy ludzi, którzy odkrywają swoje niezwykle umiejętności. Jeden z nich potrafi latać, inny jest nieśmiertelny. Za najbardziej intrygujący należy uznać sezon 2, kiedy to jeden z głównych motywów dotyczy Hiro Nakamury (Masi Oka), który podróżuje w czasie do Japonii drugiej połowy XVII wieku. Spotyka tam jedną z legend japońskiej historii, samuraja imieniem Takezo Kensei (David Anders). Według oficjalnych historii, Kensei był honorowym i nieustraszoną wojownikiem, który czynił niezwykłe rzeczy. Jednak Hiro odkrywa, iż wszystko, co wiedział na temat Takezo było mitem. Takezo, ten jakoby nieustraszoną wojownik jest alkoholikiem i zwyczajnym najemnikiem. Więc co uczynił Hiro? Jak łatwo zgadnąć, Hiro staje się Takezo i stara się dokonać rzeczy, które oficjalna historia przypisała Takezo. By użyć słów Borgesa, jest to kolejny przykład, gdzie *przyczyna jest późniejsza niż skutek* (patrz również Florenski 1997)

Relatywnie łatwo jest myśleć o pewnym archeologu z perspektywy szerszego historycznego i kulturowego kontekstu jego czasów. Jednak oczywiście trudnym zadaniem jest pokazanie i przedyskutowanie tych rzeczy, które są poza własnym kontekstem historycznym, by tak rzec. Twierdzę, że zbyt często takich archeologów, jak: Józef Kostrzewski, Oscar Montelius, Gustav Kossinna, Vere Gordon Childe, by wymienić jedynie paru archeologów, byli redukowani do historycznego kontekstu. Oczywiście żyli oni w swoich czasach. Jednak są oni tak istotnymi częściami historii archeologii ponieważ nie wpisują się oni gładko w historyczne realia. Marks (1953, 259) widział dokładnie ten problem, kiedy pisał we *Wprowadzeniu do krytyki ekonomii politycznej*:

Z drugiej strony: czy możliwy jest Achilles w połączeniu z prochem i ołowiem? Albo w ogóle „Iliada” w połączeniu z prasą drukarską czy zgoła maszyną drukarską? Czy nie milkną nieuchronnie

pieśni, klechdy i muzy z wprowadzeniem prasy drukarskiej, czy więc nie znikną warunki poezji epickiej?

Trudność polega jednak nie na tym, żeby zrozumieć, że grecka sztuka i epos są związane z pewnymi społecznymi formami rozwoju. Trudność polega na tym, że wciąż jeszcze dostarczają nam one rozkoszy artystycznej i w pewnej mierze służą za normę i niedościgniony wzór.

Ta Marksa obserwacja nadal czeka na bliższą analizę w archeologii. Cały problem w badaniu historii archeologii *polega na tym, że wciąż jeszcze pewni archeolodzy dostarczają nam rozkoszy naukowej i w pewnej mierze służą za normę i niedościgniony wzór*. Tę uwagę można rozwinąć patrząc na polską archeologię.

Józef Kostrzewski jest często określany jako twórca polskiej archeologii. Jest to prawda, gdyż jego studia dały fundament archeologii jako nauce na początku XX. wieku w Polsce. Opublikował on niemal 1200 prac (Prinke 2011). Większość z nich to krótkie teksty publikowane w prasie lokalnej. Lecz część jego prac stała się kanonicznymi pozycjami w polskiej archeologii. Można jednak powiedzieć, że dobre strony Kostrzewskiego są zarazem jego słabymi. Co przez to rozumiem, to fakt, iż następne generacje archeologów były inspirowane, co można nazwać, *grand narratives (wielkimi projektami)* Kostrzewskiego. Jako tego przykład pozwolę sobie zreferować problematykę poruszaną na jednej z konferencji poświęconych myśli Kostrzewskiego. Materiały z niej zostały później opublikowane w *Slavia Antiqua*.

Tadeusz Wiślański (1990a) zajął się Kostrzewskim jako badaczem neolitu na ziemiach polskich. Bogusław Gediga (1990) opisywał Kostrzewskiego jako badacza epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Nieco inna perspektywa została przyjęta przez Lecha Leciejewicza (1990), który omawiał znaczenie najlepszej książki Kostrzewskiego (1947a) — *Kultury Prapolskiej* — dla studiów wczesnośredniowiecznych. Wiślański (1990b) w drugim swoim tekście analizował Kostrzewskiego jako inicjatora badań interdyscyplinarnych w archeologii. Ostatni artykuł jest pióra Jana Żaka (1990), który zajął się metodologicznymi aspektami syntez pradziejów ziem polskich napisanych przez Kostrzewskiego.

Jak widać, archeolodzy skupiają się na wielkich projektach archeologii Kostrzewskiego. Jego studia nad prahistorią ziem polskich, znaczenie badań interdyscyplinarnych, badania w Biskupinie, znaczenie *Kultury Prapolskiej* — to tematy skrupulatnie analizowane. Między innymi te aspekty myśli Kostrzewskiego są powodem dlaczego tak często był nazywany przez następne pokolenia badaczy, wielkim archeologiem. Niemniej jednak, jego archeologia zawsze była definiowana jako czysty przykład podejścia kulturowo-historycznego z jego wszystkimi mocnymi i słabymi stronami.

Jednak gdy patrzy się na rzeczy powierzchownie, z sherlockowską logiką, można rzucić nieco postprocesualnego światła na Kostrzewskiego. Robił on tak postprocesualne rzeczy jak pisanie wstępów do nowel (Kostrzewski 1937; 1949b; 1961; 1965), czy też analizował tych pisarzy, którzy kreślili różne wizje przeszłości w swoich pracach (Kostrzewski 1946a, 1946b, 1947b). Również podczas wystąpień na konferencjach międzynarodowych wykorzy-

stywał film dokumentalny o wykopaliskach w Biskupinie (Kostrzewski 1970). Z dzisiejszej perspektywy, wszystkie te przedsięwzięcia muszą zostać określone jako archeologia publiczna. Nawet więcej, zwykle archeologia kulturowo-historyczna nie uwzględnia tych rzeczy jako należących do właściwego dyskursu naukowego. Tylko z dzisiejszej perspektywy, mogą one zostać rozpoznane i w pełni docenione jako bardzo ważne osiągnięcie Kostrzewskiego. By to jednak zrobić, należy czytać archeologię wstecz.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, w artykule tym chciałem zasygnalizować parę teoretycznych problemów pisania o historii myśli archeologicznej. Problemy te zostały przeze mnie zauważone podczas pracy nad rozprawą doktorską (Kobiałka 2014). Nie ma co do tego wątpliwości, że kontekstualne, chronologiczne, linearne i głębokie rozumienie historii naszej dyscypliny jest bardzo użyteczną perspektywą badawczą. Jednak zarazem rodzi to warte uwagi teoretyczne problemy, które analizowałem w tym tekście. Można powiedzieć, że historia archeologii *nie jest* po prostu historią rozumianą jako domena przeszłości. Jest wiele lekcji do wyciągnięcia z historii archeologii. Innymi słowy, historia archeologii jak i sposoby jej badania muszą się zmieniać i podlegać różnym odczytaniom.

Podziękowania

Tekst ten powstał podczas mojego pobytu na stypendium na Uniwersytecie Linneusza (Szwecja), ufundowanego przez Instytut Szwedzki. Częściowo bazuje na dwóch krótkich postach, które ukazały się online (Kobiałka 2013c, 2013d).

